

گونه شناسے و مصداق یاب

سید حسن سبزواری

فهرست مطالب

۱۳	 مقدمه
۱۶	 رسالت این نوشتار
۱۷	 پیشینه و روش پژوهش
۲۱	 ساختار پژوهش

فصل اول: مفاهیم و کلیات

۲۵	 گفتار اول: بررسی مفاهیم کلیدی
۲۷	 ۱- مفهوم گونه
۲۷	 ۲- معنای رفتار
۲۸	 ۳- معنای گفتار
۲۸	 ۴- مفهوم امامت
۲۸	 ۴- ۱- معنای لغوی
۲۹	 ۴- ۲- معنای اصطلاحی
۳۰	 ۵- مفهوم امیرمؤمنان
۳۱	 ۶- معنای سیره
۳۱	 ۷- معنای سنت
۳۳	 گفتار دوم: ضرورت گونه شناسی رفتار و گفتار نبوی و حجیت آن
۳۵	 ۱- ضرورت گونه شناسی رفتار و گفتار نبوی

۳۷.....	۲ - حجیت رفتار و گفتار نبوی
۳۷.....	۱-۲ - عقل
۳۹.....	۲-۲ - نقل
۴۲.....	۳-۲ - روایات
۴۲.....	۴-۲ - اجماع
۴۵.....	گفتار سوم: بررسی دعوت پیامبر اسلام ﷺ و عوامل مؤثر بر آن
۴۸.....	۱- موضوع و هدف از دعوت
۴۹.....	۲- روش دعوت
۴۹.....	۳- مخاطب شناسی
۵۰.....	۴- برنامه های اجرایی دعوت
۵۱.....	۵- بستر فکری و فرهنگی عصر رسالت
۵۱.....	۵-۱- وضعیت اعتقادی زمان جاهلیت و عصر رسالت
۵۲.....	۵-۲- وضعیت علمی مردم
۵۳.....	۵-۳- اوضاع اجتماعی و اخلاقی مردم
۵۵.....	گفتار چهارم: جایگاه امامت در منظومه معرفت دینی
۵۸.....	۱- جایگاه امامت از منظر نقل
۵۸.....	۱-۱- آیات
۵۸.....	۲-۱- روایات
۶۰.....	۲- جایگاه امامت از منظر عقل

فصل دوم: گونه شناسی گفتار نبوی در تبیین امامت امیر مؤمنان علی علیه السلام

۶۷.....	نوع اول: گونه های محتوایی
۷۰.....	۱- شیوه تنصیصی در گفتار نبوی
۷۰.....	۱-۱- مفهوم و اعتبار شناسی نصّ
۷۲.....	۱-۲- روایات تنصیصی در گفتار نبوی
۷۳.....	۱-۲-۱- عنوان خلافت
۷۶.....	۱-۲-۲- عنوان امامت
۷۶.....	الف - «أنت إمام أمتي»
۷۷.....	ب - «إمام المسلمین»

ج - «الامام من بعدي»	۷۷
د - «امام المرحومين»	۷۸
۱-۲-۳ - عنوان وصایت	۷۸
۱-۲-۴ - عنوان ولایت	۸۰
الف - واژه «مولى»	۸۱
ب - «ولي كل مؤمن بعدي»	۸۳
ج - «ولي المؤمنين»	۸۴
د - «ولي المتقين»	۸۶
۱-۲-۵ - عنوان وزارت	۸۶
۱-۲-۶ - عنوان امارت	۹۰
۱-۲-۷ - عنوان قیادت	۹۴
الف - «قائد الغر المحجلين»	۹۵
ب - «قائد البرة»	۹۸
ج - «قائد امتي الى الجنة»	۹۸
۲ - شیوه تبیینی در گفتار نبوی	۱۰۰
۱-۲ - شیوه تفضیلی	۱۰۱
۱-۱-۲ - ضرورت افضل بودن امام	۱۰۱
۱-۲-۲ - ادله افضلیت امام	۱۰۲
۱-۲-۳ - گونه های تفضیل	۱۰۴
الف - اقسام تفضیل از جهت نوع عمل	۱۰۴
ب - انواع افضلیت از جهت مراتب اظهار	۱۰۵
ج - گونه های تفضیل از جهت محتوا	۱۰۵
روایات دال بر اصل افضلیت	۱۰۵
روایات دال بر افضلیت با ذکر ملاک ها	۱۰۵
۱-۲-۴ - روایات تفضیلی در گفتار نبوی	۱۰۶
۱-۲-۴-۱ - گونه اول: تبیین اصل افضلیت امیرمؤمنان (علیه السلام)	۱۰۶
۱-۲-۴-۱-۱ - تفضیل و برتری امیرمؤمنان (علیه السلام) در عوالم قبل از دنیا	۱۰۹
۱-۲-۴-۱-۲ - تفضیل و برتری امیرمؤمنان (علیه السلام) در عالم دنیا	۱۰۹
الف - همتاشمردن با خویش	۱۰۹
ب - برتری بر پیامبران (علیهم السلام)	۱۱۱
ج - برتری بر فرشتگان	۱۱۲
د - برتری بر مردم	۱۱۶
۱-۲-۴-۳ - تفضیل و برتری امیرمؤمنان (علیه السلام) پس از عالم دنیا	۱۲۰

۱۲۲ ...	۲- ۴- ۱- ۲- گونه دوم: تبیین جهات و معیارهای افضلیت امیرمؤمنان (ع)
۱۲۴	الف - دانشمندترین فرد
۱۲۶	ب - شجاع‌ترین و باکفایت‌ترین فرد
۱۲۷	ج - پارساترین و عادل‌ترین فرد
۱۲۹	د - محبوب‌ترین فرد نزد خدا و رسول (ص)
۱۳۵	۲- ۲- شیوه تفسیری
۱۴۵	۲- ۳- شیوه ارزش‌گذاری
۱۴۷	۲- ۳- ۱- تبیین ارزش و جایگاه ولایت و محبت امیرمؤمنان (ع)
۱۵۲	۲- ۳- ۲- تبیین مقامات حضرت در عوالم سابق و دنیا
۱۵۸	۲- ۳- ۳- تبیین مقامات حضرت در آخرت
۱۶۲	۲- ۳- ۴- تبیین مقامات امیرمؤمنان (ع) در میان آسمان و آسمانیان
۱۶۷	۲- ۳- ۵- تبیین منزلت دوستداران امیرمؤمنان (ع) در دنیا
۱۶۷	الف - در طول حیات
۱۷۱	ب - واپسین لحظات عمر
۱۷۲	ج - زمان جان سپردن
۱۷۲	۲- ۳- ۶- تبیین مقام دوستداران امیرمؤمنان (ع) در برزخ و قیامت
۱۷۳	الف - پس از جان سپردن
۱۷۴	ب - زمان میزان و حسابرسی
۱۸۱	ج - مقام شفاعت
۱۸۶	د - عبور از صراط
۱۸۸	هـ- حوض کوثر
۱۹۲	ز- نعمت‌های بهشتی
۱۹۶	۲- ۳- ۷- تبیین جایگاه دشمنان امیرمؤمنان (ع) در دنیا
۱۹۹	۲- ۳- ۸- تبیین جایگاه دشمنان حضرت در برزخ و آخرت
۲۰۶	۲- ۴- شیوه اخباری
۲۰۷	۲- ۴- ۱- اخبار از خداوند متعال
۲۱۲	۲- ۴- ۲- اخبار از آینده

نوع دوم: گونه‌های اسلوب گفتاری و آرایه‌های لفظی

۲۱۷	۱- شیوه تشبیهی
۲۲۰	۱- ۱- تشبیه به کعبه
۲۲۲	۲- ۱- تشبیه به درب شهر علم
۲۲۷	۳- ۱- تشبیه به انبیا

۲۳۰.....	۱- ۴- تشبیه به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
۲۳۶.....	۱- ۵- تشبیه به هارون علیه السلام
۲۴۱.....	۱- ۶- تشبیه به عیسی علیه السلام
۲۴۷.....	۱- ۷- تشبیه به سفینه نوح علیه السلام
۲۵۰.....	۱- ۸- تشبیه به «باب حطّة»
۲۵۵.....	۱- ۹- تشبیه به سورة توحید
۲۵۶.....	۱- ۱۰- تشبیه به ملکه زنبور عسل
۲۶۱.....	۲- شیوه پرسشی
۲۶۷.....	۳- شیوه تأکیدی
۲۶۸.....	۳- ۱- به کارگیری ادات تأکید
۲۶۹.....	۳- ۲- تکرار لفظی
۲۷۱.....	۳- ۳- به کارگیری سوگند
۲۷۴.....	۴- شیوه مجمل‌گویی و استفساری
۲۷۹.....	نوع سوم: الگوهای زبانی و ارتباطی
۲۸۳.....	۱- شیوه تبشیری
۲۸۳.....	۱- ۱- بشارت‌های نبوی راجع به امیرمؤمنان علیه السلام
۲۸۷.....	۱- ۲- بشارت‌های نبوی راجع به دوستان اران امیرمؤمنان علیه السلام
۲۹۰.....	۲- شیوه اندازی و تحذیری
۳۰۰.....	۳- شیوه تشویقی و ترغیبی
۳۰۵.....	۴- شیوه توبیخی
۳۱۲.....	۵- شیوه امری و دستوری
۳۱۸.....	۶- شیوه تکریم زبانی
۳۲۴.....	۷- شیوه تعلیمی
۳۲۸.....	۸- شیوه تفدیه
۳۳۰.....	۹- شیوه استنصاری

فصل سوم: گونه‌شناسی رفتار نبوی در تبیین امامت امیرمؤمنان علیه السلام

۳۴۲.....	۱- شیوه استخلافی
۳۴۶.....	۲- شیوه سفارتی
۳۵۰.....	۳- شیوه تفویضی

۳۵۰.....	۳ - ۱ - جهاد و سرایا.....
۳۵۲.....	۳ - ۲ - قضاوت و حکمرانی.....
۳۵۷.....	۳ - ۳ - امور فردی.....
۳۶۱.....	۴ - شیوهٔ نجا کردن.....
۳۶۴.....	۵ - شیوهٔ اشاره‌ای و حرکات نمایشی.....
۳۸۲.....	۶ - شیوهٔ موقعیت‌یابی و بهره‌برداری از وضعیت مکانی و زمانی.....
۳۹۰.....	۷ - شیوهٔ تکریم فعلی.....
۳۹۴.....	۸ - شیوهٔ شادمانی و تبسم.....
۳۹۷.....	۹ - شیوهٔ حزن و بکا.....
۳۹۸.....	الف - اشک شوق.....
۴۰۱.....	ب - اشک از فراق.....
۴۰۱.....	ج - اشک در مصیبت.....
۴۰۲.....	د - اشک از دلسوزی.....
۴۰۳.....	۱۰ - شیوهٔ همدردی.....
۴۰۶.....	۱۱ - شیوهٔ احتجاج‌جی.....
۴۱۴.....	خاتمه.....

فهرست منابع

۴۱۷.....	فهرست منابع.....
۴۱۷.....	کتاب‌ها.....
۴۳۲.....	پایان‌نامه‌ها.....
۴۳۲.....	نشریات و مجلات.....

اگرچه قرآن مجید معجزه بزرگ رسول خدا ﷺ برای همه نسل‌ها تا روز قیامت است، اما به یقین عهده‌داری هدایت و تربیت انسانی که در آغاز حیات خویش عاری از دانش است^۱ و در میان جامعه‌ای منحط و فرومایه عمر خویش را سپری کرده، امری بی‌نظیر و خارق‌العاده است؛ به‌ویژه آن‌که هدف والای آن حضرت، نه تنها برای یک قرن و نسل، بلکه برای برآوردن امتی نمونه و پدیدآوردن مدینه فاضله بعد از حیات خود و تا فرجام دنیا بوده است.

از این روآن حضرت خارهای جهل و نادانی را از میان راه آدمیان برداشت و با تکیه بر باورهای وحیانی و عقاید سلیم، مردم را بردانش و خرد، استوار ساخت و شوره‌زار جهالت و گمراهی آنان را از آب گوارای علم خویش سیراب کرد و آنان را به گلستان رونق‌افزای هدایت فرا خواند.

رسول خدا ﷺ که به نص صریح قرآن مجید برترین و بهترین اسوه و سرمشق مؤمنان بود و بر خوی و خلق عظیم تکیه داشت، با بهره‌مندی از روش‌های گوناگون، در رشد ایمان و عقیده امت خود، به جزئی‌ترین عناصر فرهنگی، دینی و تربیتی، عنایتی وافر و دقتی کامل داشت.

۱. «وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئاً...» نحل: ۷۸.

از جمله عرصه‌های گسترده و مهم علمی عصر حاضر، موضوع تعلیم و تربیت و شیوه‌های آموزش و راهبردهای گوناگون پرورش افراد است. در آن زمانی که مقوله روش‌های القای گفتار و بهره‌وری از گونه‌های رفتاری بدیع برای تربیت افراد شناخته شده نبود و چه بسا بدان احساس نیاز نمی‌شد، رسول خدا ﷺ به عنوان معلم و استاد بشریت و نیز پدر دلسوز نسبت به امت خویش، از این شیوه‌ها و روش‌ها استفاده کرد. وی چنان سنجیده و حکمیانه شیوه‌ها و گونه‌های مختلف گفتاری و راهبردهای گوناگون رفتاری را در امور هدایت و نیازمندی‌های امت به کار گرفت که می‌توان ادعا کرد، حتی با توسعه روزافزون دایره دانش و فناوری و تکنولوژی‌های آموزشی کنونی، شایسته است امروزه روش آن حضرت، در مجامع علمی - افزون بر آن چه نوشته شده است - به نمایش درآید و این سیره به عنوان موضوعی مستقل، محور تحقیقات و پژوهش‌های فراوان قرار گیرد.

از سویی مهم‌ترین امر در طول حیات رسالت رسول اکرم ﷺ، بعد از موضوع یکتاپرستی، امر «ولایت» و «امامت» و «خلافت» است که در گفتار و رفتار نبوی، جایگاهی ویژه و بازتابی تمام دارد. پهنه عظیم کتاب‌های اخبار و حدیث، سرشار از تعبیرها و تأکیدهای رسول خدا ﷺ در اهمیت و فضیلت این گوهر منظومه معرفت دینی است.

پرواضح است که پافشاری مدام و تأکید فراوان آن هدایت‌گر الهی بر امر جانشینی، به جهت نقش راهبردی و جایگاه معرفتی «امامت» در اندیشه دینی و حیات فردی و اجتماعی مردم بود؛ زیرا از منظروی امامت، تداوم نبوت و رسالت خویش و مایه بقای حق و ماندگاری اسلام بود، نه به مثابه تئوری حکومت تنها در جامعه دینی که شالوده تفکر برخی از بازیگرانی بود که بعد از رحلت ایشان، با ابزاری کردن دین، به اهداف شخصی و سیاسی خود رسیدند.

در اندیشه و حیانی رسول خدا ﷺ «امامت»، خلافت خداوند و عهد پروردگار و باب حق متعال بود که اصل و ریشه آن ثابت، و فرع و شاخ و برگ آن در آسمان است. تلقی او از «امام» چنین بود که وی به سان قلب، چشم، وجه، زبان گویا و دست توانای

خداوند در جامعه است و مصداق تام هدایتگر، مفسر آیات قرآن و مبین شریعت اسلام است که تمام شئون نبوت و رسالت را در خلعت «امامت» به دوش گرفته و سگان دار کشتی هدایت ظاهری و باطنی بشریت بعد از پیامبر خدا ﷺ می باشد.

امامت مقامی والا تر از آن دارد که مردم با عقل خود بدان برسند و یا با رأی و نظر خود آن را درک کنند و یا به انتخاب خود امامی بگمارند. امامت مقامی است که به حضرت ابراهیم، پس از نبوت و خلعت داده شد... امامت مقام انبیا و ارث اوصیا است... امامت زمام دین و نظام مسلمانان و صلاح دنیا و عزت مؤمنان است... به وسیله امامت نماز، روزه، زکات، حج و جهاد تمام می گردد... امام همچون خورشیدی است که بر بالا آمده و دست هیچ کس بدان نرسد، امام امین خدا در خلق و حجت خدا بر بندگان اوست... او از گناهان پاک و به علم مخصوص آراسته است... امام یگانه روزگار خود است و کسی با او برابری نکند... فضائلش از جانب خدای وهاب است. چه کسی می تواند امام را بشناسد تا او را انتخاب کند؟!... عقول در باب امام حیران اند... خطبا، شعرا و ادبا نتوانند شأنی از شئون وی را وصف کنند... این فضائل در غیر آل رسول یافت نشود... امام عالمی است که جهل به او راهی ندارد... معدن قدس و طهارت است... خداوند او را از مخزن علمش سیراب می کند... و به او شرح صدر می دهد... و از راه الهام، به او علم می آموزد... تا حجت وی بر روی زمین باشد!

رسول خدا ﷺ همسوبا ضرورت امر نبوت، امت خویش را همواره ارشاد به حکم خرد، مبنی بر لزوم و ضرورت امر جانشینی بعد از خود کرده و با سپردن فرایند تعیین نصب امام به خداوند متعال، مصداق حق آن را از سوی پروردگار بر مردم تبیین کرد. وی افزون بر امتناع از وانهادن امت اسلام در امر امامت، به گونه ها و روش های گفتاری و رفتاری مختلف، مردم را به جایگاه رفیع «امامت» و «امام» رهنمون ساخت.

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، ۱/ ۱۹۸ - ۲۰۵؛ صدوق، محمد بن علی، امالی، ص ۶۷۴ - ۶۸۰،

رسالت این نوشتار

پژوهش حاضر با توجه به گستره تاریخی و روایات صادره پیرامون سیره نبوی، پاسخگوی به این سؤال است که با توجه به اهمیت امامت در منظومه معرفتی دین، چه روش‌هایی در گفتار و رفتار رسول خدا برای تبیین امامت امیرمؤمنان علیه السلام رخ نمایانده است؟

براین اساس، این تحقیق در صدد تبیین راهبردهای گفتاری و کرداری، در عنوان‌های مستقلی از حیات نبوی است تا با پیوند بین دو علم «سیره‌شناسی» و «روش‌شناسی»، گامی مؤثر در تبیین «امامت» به عنوان مهم‌ترین رکن اندیشه تشیع بردارد.

پرواضح است که ارائه پاسخ به سؤال اصلی این نوشتار، از سویی با در نظر داشتن فضای اجتماعی صدر اسلام، گونه‌های مختلف رفتاری و گفتاری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در امر امامت امیرمؤمنان علیه السلام را به تصویر کشیده و از سوی دیگر با توجه به معصوم بودن آن حضرت و حجیت سنت و سیره ایشان، به فهم دقیق تر نظام اندیشه کلامی شیعه و ارتباط تنگاتنگ نبوت و امامت کمک می‌کند. هم‌چنین بخشی از شبهات موجود در زمینه منصوص نبودن امامت امیرمؤمنان علیه السلام و رهاکردن امت از ناحیه پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله و سلم را برطرف می‌سازد.

فراتر از این، هدف این نوشتار با توجه به رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در امر هدایت بشر و نقش راهبردی آن، و بررسی گونه‌ها و روش‌ها و راهبردهای آن حضرت در گفتار و رفتار خود در ابلاغ امامت امیرمؤمنان علیه السلام، آن است که از این رهگذر علاوه بر روشن کردن اهمیت و ارزش والای امر «امامت» در منظومه دینی، به عنایت شایان آن حضرت به جایگاه رفیع «امام» بعد از خویش و تبیین مقامات امیرمؤمنان علی علیه السلام اشاره کند.

اثبات همسویی امر «نبوت» و «امامت» و طرح آن از آغاز بنیان رسالت، دیگر هدف والایی است که این نوشتار دنبال کرده و در صدد همسان‌سازی کُنه و حقیقت «نبوت» و «امامت»، با استفاده از دو عامل گفتار و رفتار نبوی بوده است.

پیشینه و روش پژوهش

با جستجو و کاوش نگارنده در موضوع روش شناسی رفتار و گفتار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در رابطه با تبیین امامت امیرمؤمنان علیه السلام، پژوهش مستقلی یافت نشد؛ ولی در خصوص پیشینه این پژوهش لازم است به چهار دسته از منابع و تألیفات اشاره کرد که براساس آن، هدف کتاب تأمین شده است.

دسته نخست منابع برای دستیابی به گونه‌های رفتاری و گفتاری آن حضرت نسبت به امامت امیرمؤمنان علیه السلام، گزاره‌های تاریخی است. با دقت و بررسی در متون تاریخ پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌یابیم که زندگانی آن حضرت همواره مورد اهتمام ویژه مسلمانان بوده است و در این رابطه هریک از سیره‌نگاران، بر پایه ذوق و بینش خویش، تألیفاتی برجای گذاشته‌اند؛ به گونه‌ای که نوشتارهای انبوهی در این زمینه، با زبان‌های مختلف و از نویسندگان فریقین در کتابخانه‌ها موجود است. انگیزه و هدف نویسندگان، الگوبرداری و معرفی سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به پیروان دین و یا بازتاب منش ایشان به مخاطبان خارج از اسلام بوده است.

لازم به ذکر است که دنبال کردن این هدف از سوی تاریخ‌نویسان غیرشیعی، غالباً دچار تحریف‌های آگاهانه و ناخودآگاه بوده است؛^۱ چراکه انگیزه این گروه، نمایش دادن سیمایی غبارآلود و غیرحقیقی از شخصیت الهی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بوده و در این میان، از اهتمام آن حضرت به جانشینش و امر خلافت و امامت او تغافل کرده‌اند. اگرهم در میان آنان، محققى به واقعیت پرداخته و ارتباط تنگاتنگ سیره آن حضرت با امر

۱. به طور مثال، چنین در تاریخ آمده است که سلیمان بن عبدالملک در دوران ولایتعهدی، ضمن سفر حج به مدینه آمده و از آثار اسلامی آن‌جا دیدن کرد. در این ضمن، وی اظهار علاقه نمود تا سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نگاشته شود. ابان بن عثمان سیره‌ای را که خود نوشته بود نزد وی آورد. وقتی کتاب برای وی استنساخ شد و آن را ملاحظه کرد، دید نام انصار در جریان بیعت عقبه و جنگ بدر آمده است. سلیمان گفت: من چنین فضیلتی را برای آنان سراغ نداشتم؛ یا خانواده من حقوق آنان را پایمال کرده‌اند یا آنان چنین نبوده‌اند. به دنبال این مطلب از آنان خواست تا آن‌چه استنساخ شده بود را در آتش بسوزانند و گفت نیازی به آن ندارد مگر بعد از آن‌که با پدرش عبدالملک مشورت کند که در آن صورت استنساخ مجدد کتاب کار دشواری نخواهد بود. پس از مشورت با پدر، عبدالملک به وی گفت: به کتابی که در آن از برتری ما یاد نشده، چه نیازی داری؟! (ابن بکار، زیر، اخبار الموفقیات، ص ۳۳۱ - ۳۳۴).

امامت و جانشینی امیرمؤمنان (علیه السلام) را تبیین کرده، رمی به تشیع شده و مهر عدم قبولی بر پژوهش وی زده شده است.^۱

براین اساس و با توجه به موضوع کتاب، سیره نویسی اندیشمندانی مانند ابن اسحاق (م ۱۵۰ ق)، واقدی (م ۲۰۷ ق)، محمد بن سعد (م ۲۳۰ ق) و دیگر تاریخ نویسان اهل سنت و نیز شیعیان - که سهم گسترده‌ای را در تاریخ نویسی به خود اختصاص داده‌اند - فارغ از سیره رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) نسبت به تبیین امامت و جانشینی بعد از خود بوده است و موضوعات پراکنده‌ای را در میان گزاره‌های تاریخی خود، بدون توجه به دانش روش و گونه‌شناسی دنبال کرده‌اند. در این نوشتار به مقتضای عنوان پژوهش، گونه‌هایی از گفتار و رفتار رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) برداشت، و در ضمن عنوان‌های مستقل منعکس شده است.

امروزه تألیفات گوناگونی از قبیل کتاب و پایان‌نامه را می‌توان بر اساس علم روش‌شناسی و گونه‌شناسی در سیره پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله و سلم)، در موضوعات مختلف یافت که نسبت به عنوان این نوشتار و تحقیق بیگانه است.^۲

دسته دوم، منابع حدیثی معتبر و کهنی است که از فریقین به جا مانده است. این آثار را می‌توان به جهت سبک نگارش و نیز ساختار محتوایی به دو نوع تقسیم کرد؛ در نوع نخست می‌توان به اصل، جامع، مستدرک، سنن، امالی، نوادر، اربعین، شرح، زوائد و... اشاره کرد. نوع دوم، منابعی است که با موضوعات مختلف و باب‌بندی خاص،

۱. امروزه مهم‌ترین منابع تاریخی اهل سنت و نیز کیفیت اعتبارسنجی راویان در این کتب، توسط کاوشگران اندیشمندان این عرصه در پوته نقد و بررسی قرار گرفته است. برای آشنایی بیشتر می‌توان به این منابع مراجعه کرد: عاملی، جعفر مرتضی، «اسرائیلیات در تاریخ طبری»، کیهان اندیشه، ۲۵ / ۴۲ - ۵۶؛ روشن بین، ایمان، «اعتبارسنجی تاریخ‌پژوهی متداول اسلامی، مبتنی بر قرآن و حدیث و اصول کلامی شیعی»، مطالعه موردی سیره ابن اسحاق»، مجموعه مقالات نخستین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی، جلد اول: نورالهی، سید محمد، «بررسی و نقد دیدگاه و روش طبری در تاریخ نسبت به اهل بیت (علیهم السلام)»، علوم اسلامی، ۸۷ / ۴ - ۱۰۴.

۲. صداقت، محمد عارف، سیره و روش پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) در برخورد با دشمنان؛ کریمیان، احمد، نگاهی به سیره آموزشی رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم)؛ جعفریان، رسول، تاریخ سیاسی اسلام، سیره رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) و... نیز پایان‌نامه‌هایی از قبیل: «شاخصه‌های معنویت‌گرایی در سیره پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) از منظر قرآن و روایات» از سمیه مهری‌نیا؛ «تدوین سیره نبوی (صلی الله علیه و آله و سلم) از دیدگاه تاریخ‌نگاری شیعه تا قرن چهارم» از حسن حسینی؛ «بررسی نقش و سیره پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) در ایجاد همدلی و هم‌زبانی در جامعه اسلامی» از فرشته مقدم؛ و دیگر عناوینی که گرچه بر محور سیره نبوی نوشته شده‌اند، ولی همسویا عنوان و هدف این نوشتار نیستند.

تألیف شده‌اند. کتاب‌هایی در موضوعات خاص مانند عقاید، احکام و فقه، تفسیر، اخلاق و مواعظ، فضایل و مناقب و مثالب، ادعیه و زیارات از این قبیل هستند.

آن‌چه در خصوص موضوع این پژوهش، از منابع حدیثی مذکور استفاده شده است را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد: کتاب‌های جوامع مانند «کافی»، «من لا یحضره الفقیه» و «بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار علیهم‌السلام»؛ کتاب‌های نصوص مانند «کتاب سلیم بن قیس»، «المسترشد فی إمامة علي بن أبي طالب علیه‌السلام»، «کمال الدین و تمام النعمة» و «کفایة الأثر فی النص علی الأئمة الإثني عشر»؛ کتاب‌های امالی همچون امالی‌های صدوق، مفید، شریف مرتضی و طوسی؛ کتاب‌های فضایل و مناقب مانند «الایضاح»، «مناقب الامام امیرالمؤمنین علي بن ابي طالب علیه‌السلام»، «فضائل امیرالمؤمنین علیه‌السلام»، «شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار»، «فضائل الشيعة»، «تفضیل امیرالمؤمنین علیه‌السلام»، «مائة منقبة من مناقب امیرالمؤمنین و الائمة من ولده»، «بشارة المصطفى صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم لشيعة المرتضى علیه‌السلام» و... .

دسته سوم را منابع تفسیری همچون «تفسیر فرات الکوفی»، «تفسیر العیاشی»، «التبیان فی تفسیر القرآن»، «تفسیر مجمع البیان»، «البرهان فی تفسیر القرآن» و... تشکیل می‌دهد.

دسته چهارم نیز مشتمل بر منابع کلامی است. واضح است که متکلمان، در مواردی برای اثبات و استدلال بر امامت امیرمؤمنان علیه‌السلام، به گفتار و رفتار نبوی تمسک کرده و بر اساس حجیت سیره آن حضرت، هدف خویش را دنبال کرده‌اند. از این‌رو در برخی از عناوین، به منابع کلامی استشهد شده که از جمله این آثار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

«تمهید الأصول فی علم الکلام»، «تلخیص المحصل المعروف بنقد المحصل»، «کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد»، «منهاج الکرامة فی معرفة الائمة علیهم‌السلام»، «ارشاد الطالبین الی نهج المسترشدين»، «احقاق الحق و ازهاق الباطل» و «غایة المرام و حجة الخصام فی تعیین الإمام من طریق الخاص و العام».

طرح مسئله «گونه‌شناسی گفتار و رفتار رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم» در تبیین امامت

امیرمؤمنان (علیه السلام)، اگرچه پیشینه و سابقه‌ای مستقل در میان تألیفات ندارد و آن‌چه در مورد سیره آن حضرت به تصویر کشیده شده، غیر از عنوان این پژوهش بوده است، لکن پژوهش در این زمینه را با مراجعه به منابع مذکور و دقت و بررسی در گزاره‌های تاریخی و اسناد حدیثی می‌توان یافت و عنوان‌هایی را به کمک دانش روش‌شناسی و گونه‌شناسی انتزاع کرد.

آن‌چه در این تحقیق مورد بحث قرار گرفته، تولید محتوایی میان‌رشته‌ای در ارتباط با دو دانش «روش‌شناسی» و «سیره‌شناسی» است که ضمن گفتار و رفتار پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) پیرامون اعلان و تبیین امامت امیرمؤمنان (علیه السلام) به ظهور رسیده است. بر همین اساس، صاحب این نوشتار در ضمن مطالعات کتابخانه‌ای، با روش تاریخی - تبیینی به استقرا و کاوش رفتار و گفتار پیامبر در میان کتب تاریخی و حدیثی پرداخته و با نگارش قریب به دو هزار فیش از گزاره‌های مربوطه، گونه‌های رفتاری و گفتاری آن حضرت را - که ساختار اصلی این کتاب است - در ضمن عناوین اصلی و فرعی انتزاع کرده است. پس از این دو مرحله، با لحاظ گزاره‌های موجود، هریک از یافته‌ها را با توجه به اهمیتش، در عنوان مربوطه قرار داده است.

از این‌رو ذیل هر گونه رفتاری و گفتاری، پس از تبیین مفهوم آن عنوان، به اجمال و اختصار به برخی از احادیث اشاره شده و در مواردی به جهت رساندن مفاد عنوان مذکور، متن روایت به تفصیل مورد بررسی قرار گرفته است.

لازم به ذکر است که محتوای این تحقیق بر اساس مدارک معتبر امامیه بوده و در مواردی به برخی از منابع فرعی و کتب عامه، به جهت شاهد و مؤید استناد شده است. در این میان استناد به برخی کتب مانند کتاب سلیم بن قیس، تفسیر امام عسکری (علیه السلام) و در مواردی اندک به دیگر کتب فرعی، بر اساس اعتماد مؤلفان جوامع حدیثی مانند علامه مجلسی (رحمه الله) به آن کتب بوده که ذکر این اندک موارد، با توجه به اعتبارسنجی و نگرش آنان، بر اساس محتوا و مفاد روایات و تأیید و قرینه‌یابی آنان از دیگر منابع و مدارک معتبر است.

از آن جایی که می‌توان با دقت و بررسی، گفتار و رفتار پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) را از

منظرهای مختلفی مورد توجه قرار داد و گونه‌های مختلفی را از آن انتزاع کرد، چه بسا یک روایت و بیان یک سیره از آن حضرت، در گونه‌های مختلف تکرار شده باشد. به یقین، بررسی و واکاوی گسترده و دقیق سیره رسول خدا ﷺ، نیازمند مجالی بس وسیع‌تر از صفحات این نوشتار و پژوهشگران حاذق در سیره و گونه‌شناسی است که با تلاش و تحقیقات گسترده و عمیق خود، لایه‌های ناشناخته رسالت و نبوت حضرت خاتم ﷺ و ابعاد و منظرهای جدیدی از روش و منش ایشان در امر امامت امیرمؤمنان علیه السلام بگشایند و در این زمینه، حجم وسیع‌تری را برای نشر مهیا سازند.

ساختار پژوهش

نوشتار حاضر متشکل از مقدمه فوق، سه فصل و خاتمه می‌باشد:

فصل اول: مفاهیم و کلیات

این فصل در چهار گفتار تنظیم شده است. در گفتار اول به تبیین مفاهیم کلیدی مربوطه، یعنی گونه، رفتار، گفتار، امامت، امیرمؤمنان، سیره و سنت پرداخته شده است.

در گفتار دوم به ضرورت گونه‌شناسی رفتار و گفتار نبوی اشاره شده و به دنبال آن، به بررسی حجیت رفتار و گفتار نبوی از دیدگاه آیات قرآن، روایات، عقل و اجماع پرداخته شده است.

در گفتار سوم به دعوت پیامبر خدا ﷺ و عوامل مؤثر در آن مانند موضوع و هدف دعوت، روش دعوت، مخاطب‌شناسی، برنامه‌های اجرایی دعوت، بستر فکری و فرهنگی عصر رسالت و وضعیت جغرافیایی و اقتصادی عصر رسالت پرداخته شده است.

در گفتار چهارم بر اساس هدف والای رسول خدا ﷺ از دعوت و اعلان امامت امیرمؤمنان علیه السلام، به جایگاه امامت از منظر نقل، عقل و کلام متکلمان اشاره شده است.

فصل دوم: گونه‌شناسی گفتار نبوی در ابلاغ امامت امیرمؤمنان علیه السلام

این فصل نیز بر اساس تقسیم‌بندی گونه‌های گفتاری در سه عنوان تنظیم شده

است؛ نخست محتوا و مضمون گفتار پیامبر خدا ﷺ، و سپس اسلوب‌های گفتاری و آرایه‌های لفظی، و در نهایت به الگوهای زبانی - ارتباطی در گفتار نبوی نسبت به ابلاغ امامت امیرمؤمنان علیه السلام پرداخته شده است. ذیل هریک از این سه نوع، به راهبردها و گونه‌های مختلف گفتاری که در مجموع بالغ بر هجده روش کلی می‌باشد، اشاره شده است.

فصل سوم: گونه‌شناسی رفتار نبوی در ابلاغ امامت امیرمؤمنان علیه السلام

در این فصل به یازده راهبرد رفتاری پیامبر اکرم ﷺ در امر تبلیغ و تبیین امامت امیرمؤمنان علیه السلام پرداخته شده است.

در پایان از همه اساتید و سرورانی که از دیدگاه‌ها و مشورت‌های آنان در زمینه‌های مختلف بهره‌مند شدم، مراتب قدردانی خود را اعلان می‌کنم؛ به ویژه از استاد بزرگوارم حضرت آیت‌الله سید علی حسینی میلانی - حفظه الله - که موضوع اولیه این تحقیق را مرهون فکرایشان می‌باشم و نیز سرور گران قدر، حجت الاسلام والمسلمین دکتر علی نصیری و هم‌چنین استاد محقق، حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدتقی سبحانی که با وجود مشاغل علمی فراوان، همواره حقیر را در نگارش این نوشتار تشویق کردند و از رهنمودهای دقیقشان دریغ نورزیدند، و نیز مجموعه بنیاد فرهنگی امامت که زمینه تحقیق را در راستای نشر معارف اهل بیت علیه السلام، برای حقیر و سایر امامت‌پژوهان فراهم می‌سازد.

امیدوارم این تدوین که حقیقتاً از الطاف بی‌کران پیامبر خاتم ﷺ و امیرمؤمنان علیه السلام به این حقیر بوده، مورد قبول امام مهربان، حضرت صاحب‌الزمان عجل الله تعالی فرجه القریب قرار گرفته باشد و صله‌ای در دنیا و آخرت، در خور کرم حضرتش، به این کمترین آستانش مرحمت فرماید.

سید حسن موسوی سبزواری

قم مقدسه

رجب المرجب ۱۴۴۰